लोकमान्य टिळक यांच्या राजकीय विचारांचा अभ्यास

प्रा. डॉ. साबळे तेजराव गोपीनाथ
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
प्रगती कला व विज्ञान महाविद्यालय सिल्लोड
ता. सिल्लोड, जि. छ. संभाजीनगर
मो. नं. 9403122925
ईमेल - tejassable1974@gmail.com

प्रस्तावना

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासात लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक हे एक तेजस्वी वळण होते. त्यांनी भारतीय जनतेमध्ये राष्ट्रीयत्व, स्वाभिमान आणि स्वातंत्र्याची आस जागवली. "स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि तो मी मिळवणारच!" ही त्यांची घोषवाक्य आजही प्रत्येक भारतीयाच्या मनात देशप्रेम जागृत करते. टिळकांचे राजकीय विचार हे केवळ ब्रिटिश विरोधापुरते मर्यादित नव्हते, तर ते भारतीय समाजाच्या पुनर्रचनेसाठी सुद्धा महत्त्वाचे होते. त्यांनी एकीकडे राजकीय स्वातंत्र्याची मागणी केली, तर दुसरीकडे भारतीय संस्कृती, धर्म, शिक्षण आणि सामाजिक संघटनांची पुनर्बांधणी केली. या लेखात टिळकांचे राजकीय विचार, त्यांच्या राष्ट्रवादाचे स्वरूप, शैक्षणिक दृष्टिकोन, सामाजिक सुधारणांबाबतची भूमिका आणि त्यांच्या विचारांची आजच्या काळातील उपयुक्तता यांचा सैद्धांतिक अभ्यास करण्यात येईल.

१. टिळकांचा राष्ट्रवाद – सांस्कृतिक आधारावर उभा असलेला विचार

टिळकांचे राष्ट्रवाद हे एका विशिष्ट सांस्कृतिक ओळखीवर आधारित होते. त्यांच्यासाठी भारत म्हणजे केवळ भूगोल नव्हता, तर एक जिवंत सांस्कृतिक राष्ट्र. त्यांच्या मते, भारतीय संस्कृती, वेद, भगवद्गीता, रामायण यांसारखे ग्रंथ हे केवळ धार्मिक नव्हते, तर ते राष्ट्रभक्ती जागवणारे बौद्धिक स्रोत

होते. त्यांनी सार्वजनिक गणेशोत्सव आणि शिवजयंतीसारख्या सणांचा वापर सामूहिक चैतन्य आणि राष्ट्रीय भावना निर्माण करण्यासाठी केला. त्यामुळे सामान्य जनतेला राजकीयदृष्ट्या जागृत होण्यास मदत झाली.

२. स्वराज्याविषयी त्यांचा दृष्टिकोन

टिळक हे पहिले नेते होते ज्यांनी स्वराज्य ही कल्पना भारतीय राजकारणाच्या केंद्रस्थानी आणली. त्यांनी ब्रिटिश सत्तेविरुद्ध स्पष्ट आणि निर्भीड भूमिका घेतली. त्यांच्या मते, ब्रिटिश सरकार हे अन्यायकारक आणि शोषण करणारे होते, आणि त्याचा प्रतिकार करणे ही प्रत्येक भारतीयाची नैतिक जबाबदारी होती. स्वराज्य हे त्यांच्या मते केवळ परकीय राजवटीपासून मुक्त होणे नव्हते, तर ती स्वतंत्र विचार, संस्कृती आणि आत्मसम्मान यांची पुनर्स्थापना होती.

३. शिक्षणविषयी विचार

टिळकांनी आधुनिक शिक्षणाचे महत्त्व ओळखले. त्यांनी न्यू इंग्लिश स्कूल आणि डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी स्थापून शैक्षणिक चळवळीला चालना दिली. त्यांच्यासाठी शिक्षण हे केवळ नोकरी मिळवण्यासाठी नव्हते, तर ते राष्ट्रनिर्मितीसाठी अत्यावश्यक माध्यम होते. ते म्हणत, "शिक्षणामुळे माणसामध्ये आत्मविश्वास निर्माण होतो, आणि तोच आत्मविश्वास त्याला अन्यायाविरुद्ध उभे राहण्याची ताकद देतो." शिक्षण हे लोकांमध्ये राजकीय जागरूकता आणि समाजभान निर्माण करण्याचे साधन आहे, असे त्यांचे स्पष्ट मत होते.

४. सामाजिक सुधारणांविषयी भूमिका

टिळकांची सामाजिक सुधारणा ही परंपरा आणि सुधारणा यांचा समतोल साधणारी होती. त्यांनी काही सामाजिक सुधारणांबाबत सावध भूमिका घेतली. त्यांच्या मते, सामाजिक सुधारणांची जबाबदारी समाजावरच सोपवली पाहिजे, आणि ती संस्कृतीशी विसंगत नसेल, तरच टिकू शकते.

त्यांच्यावर टीका सुद्धा झाली की ते जातिव्यवस्थेबाबत उदार नव्हते. परंतु, त्यांचा यावर विश्वास होता की सामाजिक एकता टिकवण्यासाठी तातडीने बदल न करता, सामूहिक मनोवृत्ती परिवर्तन आवश्यक आहे.

५. लोकमान्य टिळक व राजकीय चळवळी

टिळकांनी होम रूल लीग चा आरंभ केला ज्यामुळे देशभरात स्वराज्याची मागणी बळकट झाली. त्यांनी काँग्रेसमधील मृदूवादी (Moderates) धोरणांना विरोध करून क्रांतिकारक विचारांना चालना दिली. टिळकांचा विश्वास होता की, सरकारवर दबाव टाकण्यासाठी जनतेचा सक्रिय सहभाग आणि राष्ट्रीय जागृती आवश्यक आहे. त्यांनी वृत्तपत्रांचा प्रभावी वापर केला. केसरी आणि मराठा या त्यांच्या लेखनातून त्यांनी ब्रिटिशांच्या विरोधात निर्भीडपणे जनमत घडवले.

६. भगवद्गीतेचे तात्त्विक विवेचन

टिळकांनी 'गीता रहस्य' या ग्रंथात भगवद्गीतेचे कर्मयोग आधारित तात्त्विक विवेचन केले. त्यांच्या मते, कर्म म्हणजे फक्त ध्यान किंवा संन्यास नव्हे, तर कर्तव्यपरायण कृती होय. त्यांनी कर्मयोगाच्या तत्त्वावरून राष्ट्रसेवा, संघर्ष, आणि जागरूकता याचे दर्शन घडवले. यामुळे भारतीयांना आपले कर्म करताना नैतिकता आणि राष्ट्रनिष्ठा यांचे बळ मिळाले.

७. टिळक विचारांचे आजच्या काळातील महत्त्व

आजच्या बदलत्या राजकीय आणि सामाजिक परिस्थितीत टिळकांचे विचार अधिकच महत्त्वाचे ठरतात. स्वराज्याचा अर्थ आज फक्त राजकीय नसून सांस्कृतिक, बौद्धिक आणि आर्थिक स्वातंत्र्य देखील आहे. त्यांचे राष्ट्रवाद हे सहिष्णुता, सांस्कृतिक अभिमान आणि आत्मनिर्भरता या मूल्यांवर आधारित होते. आजच्या तरुण पिढीने टिळकांच्या विचारांवर आधारित कर्तव्यनिष्ठ, जागरूक आणि आत्मविश्वासी नागरिक बनणे हे काळाची गरज आहे.

निष्कर्ष

लोकमान्य टिळक हे भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील क्रांतिकारी तेजस्वी तारा होते. त्यांच्या विचारांनी संपूर्ण राष्ट्राला स्वराज्याच्या दिशेने प्रवृत्त केले. त्यांनी भारतीय समाजात राष्ट्रभक्ती, आत्मसन्मान आणि एकता यांची ज्योत पेटवली. टिळकांचे विचार आजही भारतीय राजकारण, शिक्षण, आणि सामाजिक बांधिलकीसाठी प्रेरणादायी आहेत. त्यांनी दाखवलेला मार्ग हा फक्त इतिहास नाही, तर आजच्या पिढीसाठी दिशा आणि ओळख आहे. त्यांच्या राष्ट्रवादाचे स्वरूप हे सुसंस्कृत, तत्त्वनिष्ठ आणि प्रेरणादायी होते. भारतीय लोकशाही आणि स्वातंत्र्याच्या गाथेतील हा सिंहगर्जना करणारा अध्याय, म्हणजेच लोकमान्य टिळकांचे राजकीय विचार – ज्यावर आपण अभिमान बाळगावा, अभ्यास करावा, आणि पुढील पिढीला सांगावा.

संदर्भ सूची:

1. गीता रहस्य – लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक

2. केसरी (समग्र लेखसंग्रह) – संपादित लेख

3. स्वराज्याची वाटचाल – डॉ. सतीश देशपांडे, यशोदा प्रकाशन

4. भारतीय राष्ट्रवादाचे विचारधारात्मक स्रोत – डॉ. प्रमोद कानेटकर

5. राजकीय विचारवंत : एक तुलनात्मक अभ्यास – डॉ. प्रतिभा पाटील

6. लोकमान्य टिळक : जीवन आणि कार्य – जी. एस. सरदेसाई

7. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीचा इतिहास – डॉ. आर. सी. मजूमदार